

УДК 1(091) (477) (2)

В.В. ЧЕРНИШОВ

СИМВОЛІЧНА ТЕОЛОГІЯ Г.С. СКОВОРОДИ

Чернишов Віктор Володимирович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і соціально-політичних дисциплін, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Статтю присвячено аналізу символічної теології Г. Сковороди, у центрі якої знаходиться вчення про символічний світ св. Письма – Біблію, як вербальну іконографію Божественного Логоса. Автор приходить до думки, що, розбираючи принципи побудови форми біблійного послання, Г. Сковорода вважає, що воно передається на рівні символу та через наречення імен, що врешті-решт має на меті естетичний катарсис людини, котрий, у свою чергу, є необхідною запорукою загального очищення та просвітлення людини нествореним Божественним світлом.

Ключові слова: Біблія, богослов'я, вербальні знаки, Г. Сковорода, символ, релігійна філософія, Християнство.

Чернышов В.В. Символическая теология Г.С. Сковороды

Статья посвящена анализу символического богословия Г. Сковороды, в центре которой находится учение о символическом мире Библии как вербальной иконографии Божественного Логоса. Автор приходит к заключению, что, разбирая принципы построения библейского послания, Г. Сковорода считает, что передача данного послания происходит на символическом уровне, посредством наречения имен (вербальные знаки), что в конце концов имеет своей целью эстетический катарсис, который, в свою очередь, является необходимым условием общего очищения и просветления человека энергией несозданным Божественным Светом.

Ключевые слова: Библия, богословие, вербальный знак, Г. Сковорода, символ, религиозная философия, символ, Христианство.

Chernyshov V.V. Symbolic theology of Gregory Skovoroda

The paper deals with the symbolic theology of G. Skovoroda, at a very core of which there is a teaching on the symbolic world of the Bible as a verbal iconography of the Divine Logos. The author states that dealing with structural principles of the biblical message G. Skovoroda comes to conclusion that the message is transmitted in a symbolical way, through naming (verbal signs). It is eventually to bring to aesthetic catharsis, which is a necessary condition for the complete catharsis and illumination of entire human being with the uncreated divine Light.

Key words: the Bible, Christianity, Gregory Skovoroda, religious philosophy, symbol, theology, verbal signs.

Постановка проблеми. Дослідження спадщини Г.С. Сковороди є однією з пріоритетних галузей вітчизняної історико-філософської науки. В контексті філософії Г.С. Сковороди одне з центральних місць посідає вчення про символічний світ св. Письма – Біблію. Проте, до сьогодні, наскільки нам відомо, немає праці, у котрій би більш-менш завершено й цілісно було подано опис символічного вчення Г.С. Сковороди, яке передусім враховувало б філософсько-теологічне устремління думки українського філософа. Проте, від прояснення теоретичної позиції українського мислителя багато в чому залежить як сприйняття та можливість вірної історико-філософської та історико-культурної оцінки його постаті, так і можливість інтерпретації, подальшої рецепції та творчого продовження тієї традиції філософування, яка була започаткована Г. Сковородою.

Аналіз досліджень і публікацій. Щоправда, потрібно зазначити, що символічне вчення Г.С.Сковороди неодноразово ставало предметом розгляду у численних історико-філософських працях вітчизняних і зарубіжних дослідників творчості українського філософа. Роботи Г.С.Аляєва, Д.І. Багалія, В.Ф. Ерна, О.М. Кривулі, О.М. Марченка, М.В. Поповича, Л.О. Софронової, Л.В. Ушкалова, Д.І. Чижевського, В.І. Шинкарука та деяких інших стали міцним засновком, що уможливили появу й нашого дослідження.

Мета дослідження. З огляду на все

вищесказане, слід зазначити, що дане дослідження має на меті аналіз символічного вчення Г.С. Сковороди саме у філософсько-теологічній перспективі.

Виклад основного матеріалу. Св. Письмо має для Г. Сковороди непересічне значення – недарма він неодноразово називає себе «любитель священня Біблії» [2, с. 86, 108, 120, 358, 415]. Духовний зв'язок людей з Богом та поміж собою відбувається на рівні символу. Символічність таїнств християнської літургії корениться у символізмі св. Письма, яке, наряду з великим світом та людиною, представляє собою третій онтологічний рівень – символічний. Метою й сенсом існування Біблії, на думку українського філософа, є являти істину, тобто скеровувати людину до Первоначала всього суцього – Бога. Попри те, що, за зауваженням В. Шинкарука, «символічний світ» Сковороди виходить далеко за межі Біблії як книги, «Святого Письма» християн чи старозавітних іудеїв» [5, с. 7], потрібно сказати, що саме Біблія, на думку українського мислителя, є його остаточним, богонатхненним, а отже, й найдосконалішим вираженням, в якому подано ідеальні онтологічні моделі існування як окремої людини, так і людства в цілому.

Істинне знання про Бога, у тому чи іншому ступені, ніколи не полишало людство. Певні блиски істини постійно жевріли у людській свідомості, а уламки істинного знання передавалися в усній і письмовій формі впродовж

усього існування людства, пробиваючись з-під покрови дикунства та невігластва (стану, який спіткав людство в результаті гріхопадіння). Як книга, Біблія, за Сковородою, – це зафіксований у письмовій формі достовірний досвід пізнання істини, яку він ототожнює з Христом-Логосом [див.: 2, с. 107-108]. Можна сказати, що Біблія, на думку Сковороди, є «вербальною іконографією Софії-Премудрості Божої» (В. Ушкалов, О.Марченко). Єдиною її метою є скеровувати людину до Бога. Саме тому філософ уподібнює її сходам, що зв'язують Небо та землю [див.: там само, с. 245]. Біблія є намаганням передати неземні (небуденні) речі мовою земного (буденного) досвіду – звідси її образно-символічний стиль, що радше споріднює її з поезією [див.: там само, с. 283-285]. Образно-символічний стиль, за словами Сковороди, є стилем «книжника-живописця», на відміну від мови філософського або філософсько-теологічного дискурсу – стиля «книжника-скорописця» [див.: там само]. Стиль «книжника-живописця» є стилем притч, казок, байок тощо, тобто майже міфологічною мовою. Цей факт навіть дав змогу Д. Чижевському говорити про те, що «філософічний стиль Сковороди – це своєрідний поворот філософічного думання від форми мислення в поняттях, до якоїсь первісної форми мислення – до мислення в образах чи через образи» [4, с. 188]. Втім, на думку самого Г.Сковорода, Біблійні автори обрали такий стиль тому, що саме він відповідає їх потребі – дати людині більш повноцінне уявлення про істину, впливати на всю людину в тотальності її ества – її серце, всі її пізнавальні здібності, а не тільки на її розум, тобто це не «спосіб думання», а спосіб більш повноцінної (порівняно з раціональним) передачі знання: «Сей забавный и фигурный род писаний, – говорит Сковорода, – был домашний самым лучшим древним любомудрецам. Лавр и зимою зелен. Так мудрии и в игрушках умны и во лжѣ истинны. Истина острому их взору не издали болванѣла так, как подлым умам, но ясно, как в зеркалѣ, представлялась, а они, увидѣв живо живый ея образ, уподобили оную различным тлѣнным фигурам. Ни одни краски не изъясняют розу, лілію, нарцисса столько живо, сколько благолѣпно у их образует невидимую Божию Истину, тѣнь небесных и земных образов. Отсюда родились hieroglyphica, emblemata, symbola, таинства, притчи, басни, подобія, пословицы... <...> Самое солнце всѣх планет и царица Библія из тайнообразующих фигур, притчей и подобій есть Богозданна. Вся она вытѣплена из глинки и называется у Павла буйством. Но в сію глинку водхнен Дух жизни, а в сем буйствѣ кроется мудрѣе всего смертнаго. Изобразить, приточить, уподобить значит то же» [2, с. 108].

Потрібно сказати, що Г. Сковорода також вважає, що саме такий стиль є найліпшим для вираження глибинних споглядань, а тому і у своїй творчості він також прагне застосовувати й використовувати саме цей повноцінний спосіб передачі знання, а не раціональну мову сучасних йому теологічного, філософського та наукового

дискурсів. На цю особливість сквородинівської творчості звертав увагу ще В. Ерн: «У Сковороди ж, – пише він, – так само як і у Платона, мова символів має автономне значення. Ні на яку іншу мову її перекласти не можна. Цією мовою він говорить не тому, що він не володіє мовою розсудку, а тому, що ніякою іншою мовою, окрім мови символів, неможливо виразити те, що він хоче сказати» [6, с. 499]. Для Сковороди також важливо, що цей спосіб передачі знання був знайомий і древнім мудрецам: «Древнии мудрецы имѣли свой язык особый, они изображали мысли свои образами, будто словами. Образа тѣ были фигуры небесных и земных тварей, наприѣмъ, солнце значило истину, кольцо или змій, в кольцо свитый, – вѣчность, якорь – утверждение или совѣт, голубь – стыдливость, птица бусел – богочтение, зерно и сѣмя – помышление и мнѣние. Были и вымышленные образа, наприѣм.: сфинкс, сирена, феникс, семиглавный змій и прочая» [2, с. 377-378].

Образно-символічний стиль був обраний біблійними авторами, бо саме він якомога краще підходить до вираження таємниць духовного життя людини. Кілька разів у своїх творах Г.Сковорода детально розбирає поняття символу, наводить головні принципи символотворення та приклади їхнього застосування. Символ (іконічний символ), на думку українського філософа, подібний до ієрогліфа – він складається з кількох (двох або трьох) складових, які Сковорода іменує образами, фігурами або емблемами, кожна з яких заключає у собі певну таємницю [див.: там само, с. 201, 378]. Символ є ніби сумою цих таємниць, що скеровують людину до Божественного. Вони несуть у собі приховану силу [див.: 3, с. 20]. Саме тому тих, хто тлумачив ці символи, називали «hierophantes – священноявители, или mystagogi – тайноводители» [2, с. 378].

Г. Сковорода звертає увагу на те, що, зазвичай, елементи символу несуть у собі протилежне навантаження, є антитегічними, що, на його думку, виражає відношення між двома природами – Божественною й створеною, тобто у символі унаочнюється головний онтологічний принцип існування світу й людини [див.: там само, с. 19]. Саме цей внутрішній, символічний смисл, що ховається під історичним та моралістичним змістом біблійних книг, і є головним, тобто священним смислом – ціллю біблійного послання [див.: 2, с. 148, 382; 3, с. 20]: «Не можем ли чувствовать, что Библия тем есть книга богословская, что ведет нас единственно к вѣдѣнію Божию, скинув все тлѣнное?» [2, с. 394] – риторично запитує один з героїв сквородинівського діалогу «Кольцо». Головним змістом біблійного послання, таким чином, стає явлення сяяння слави Божої – Божественного світла: «Вся Библия, – говорит Сковорода, – есть прах и персть, но осыпавшая многоочитое колесо вѣчности Божией. Из сей безобразной грязи исходит свѣт вѣдѣнія Славы Господни, блистательныя, как молнія, сияющія, как золото, прозрачныя, как имитрос (янтарь), огнезрчныя,

как анфракс, добровидныя, как фарсис. Сей свѣтъ избавляет ея от уничиженія и оплеванія людскаго. <...> Взгляните, напримѣр, на облак, объемлющій прекрасное кольцо сияющія дуги, не живой ли сей образ Библии, фигурами освѣняющей сіяніе славы Божія, на горѣ преобразуемья?» [Там само, с. 382; курсив мій – В.Ч.]. До речі, образи світла та сонця (як джерела світла), а також вогню Сковорода вважає центральними образами Біблії. Так, наприклад, він говорить про те, що саме від фігури сонця залежить вся решта фігур Біблії, логічно їй підпорядкованих: «Сонце есть архитипос, сирѣчь первоначална и главна фигура, а копїи ея и вицефігуры суть безчисленныя, всю Библію исполнившія. Така фігура называлась антїтипос (прообраз, відеообраз), сирѣчь вмѣсто главныя фігуры поставленна иная. Но всѣ они, как к своему источнику, стекаются к сонцу» [3, с.141; курсив мій – В.Ч.].

Символічно-іконічне існування всього видимого світу й людини у ньому (й людських іпостасей одна для одної), на думку Сковороди, стає дійсно зрозумілим і набуває реальності тільки тоді, коли відкривається його справжній сенс у Божественному світлі: «Святїня и память двойна сия луча есть невечерняго Сонца. Святїню вѣра видит, надежда надѣется, любовь объемлет сердцем, а память памятует. Четыре сїи духи суть едино с вѣчностю, с бездною нетлѣнїя, с апокалипснм градом, с незаходимым сонцем. Видиш дым? Вспомни огонь! Видиш мыр сей? Вспомни вѣчность! Что есть мир сей? – Дым вѣчности. Вѣчность есть огонь все ядущїй» [там само, с. 33].

Система іконічних образів у св. Письмі є надзвичайно складною. Вона покликана впливати не тільки на розум, а й на почуття людини, викликаючи у того, хто споглядає, відчуття глибокої внутрішньої (естетичної) насолоди – Сковорода називає його «глум» або «глумленіє» й вважає «центром людського життя» [див.: 2, с. 307]. Втім, у св. Письмі Бог відкривається людині не тільки у іконічних символах, а й у численних іменах, які мають на меті дати читачеві «ключі» до вірного розуміння іконічної символіки [див.: там само, с. 378].

Біблійна теологія Божественних імен неодноразово привертає увагу Г.Сковороди. З одного боку, український філософ стверджує неможливість закріплення за Богом якогось певного імені – Божество, як найперша причина всього сущого, є безіменним: «Сїя высочайшая вина всеобщим именем именуется Бог, свойственнаго имени ей нѣтъ» [там само, с. 365] – говорить Г.Сковорода. Наречення імені, найменування стає можливим тільки тоді, коли є розмаїття, коли потрібно відрізнити одну річ від іншої, але Бог – це суцільна єдність [див.: там само, с. 312], а тому його ніяк не можна найменувати – він є всім й у всьому і все є в ньому, втім, одночасно, він не є ні чим окремим з усього того. Між тим, зауважує Сковорода, «у древних Бог назывался ум всемірный. Ему ж у них были разныя имена, напримѣр: Натура, Бытіє

вещей, вѣчность, Время, Судьба, Необходимость, Фортуна и проч... А у христїян знатнїйшія ему имена слїдующія: Дух, Господь, Царь, Отец, Ум, Истинна...» [там само, с. 145-146], та й «в Библии Бог именуется: огнем, водою, вѣтром, желѣзом, камнем и протчими безчисленными именами...» [там само, с. 329]. Отже, видається, що Бог не тільки безіменний, а й багатойменний. Втім, його безіменність стосується його внутрішньої сутності, самої природи Божества, в силу її онтологічної унікальності – немає іншого Божества, окрім Єдиного, а тому й найменувати його неможливо. Багатойменним же Бог є в силу великого розмаїття власних дій його Промислу, якими конститується існування створіння. Бог є причиною й, так би мовити, «гарантією» існування створіння, саме тому Г.Сковорода вважає, що у відношенні до створіння одним з найзначніших імен Божих є ім'я «Натура», він пояснює: «Натура – есть римское слово, по-нашему природа или естество. Сим словом означаетсѣ все-на-все, что толко родится во всей мира сего машинѣ, а что находится нерожденное, как огонь, и все родящееся вообще, называется мїр» [там само, с. 329]. Втім, для Сковороди є незаперечним фактом, що ця «Натура» є принципово відмінною від тлінної природи створіння (що, до речі, знімає з філософа всі обвинувачення у пантеїзмі), вона має нестворений характер – це вічні й нестворені Божественні енергії, що пронизують створіння як світ пронизує темряву, а свідомість володіє тілом: «Сїя невидимая натура, или Бог, всю тварь пронизает и содержит; вездѣ всегда был, есть и будет...» [там само, с. 145].

Сковорода особливо підкреслює, що іншими найбільш вдалими, на його думку, іменами цієї Натури є «Ум» та «Істина» – «потому что ум вовсе есть невестествен, а истина вѣчным своим пребываніем совѣм противна непостоянному веществу» [там само, с. 146]. Присутність у створінні Божественного світла – Божественних енергій (відображень Логоса), що роблять його причетним Божественному буттю, осмислюється у Біблії через наречення імен, кожне з яких, з одного боку, виражають певну промислительную дію Бога у світі (тобто вказує на певну з Божественних енергій, які Сковорода іменує «силами»), з іншого ж – намагаються висловити приступними мовними засобами небуденний, священний досвід зустрічі з Божеством, – вказують на певні властивості Божественних проявів.

Подібно до того, яке естетичне враження справляють на людське сприйняття біблійні іконічні образи, майже таку ж саму благотворну дію справляють на нього і Божественні імена: «Всѣ в Библии приятные имена, напримѣр: свѣтъ, радость, веселіе, живот, воскресеніе, путь, обѣщаніе, рай, сладость и пр. – всѣ тѣ означают сей блаженный мир» [там само, с. 340]. Божественні імена дарують людині глибоку внутрішню насолоду, радість, мир душевний. Це відбувається тому, що вони відповідають глибинним прагненням людини й є глибоко їй спорідненими. Іконічні символи та Божественні

імена здійснюють анагогічну функцію – підносять читача св. Письма до споглядання Божественних красот (образу Логоса – вищого, самосуцого Смыслу й іпостасної Істини буття всього суцого, величі й святості Божества). Втім, це споглядання є спогляданням саме відображення Логоса, а не безпосередньо його природної іпостасі. Біблійні образи виконують роль дзеркала (матерії), в якому відбивається образ (форма) Божественного Логоса.

Отже, як у великому світі та людині-мікрокосмі, так і в основі символічного світу лежить образ Божественного Логоса, який надає смисл існуванню кожної речі. Читання св. Письма має на меті саме це таємниче споглядання, яке служить справі очищення й просвітлення людини, її преображення, тобто уподібнення образу, що споглядаємо. Читаючи св. Письмо, людина поступово «уражається» Божественною красою й безконечно в неї закохується. Від вогню Божественної любові, явленої у св. Письмі, спалахує вогонь й у серці людини. Це кохання тісно споріднює людину з Богом. Від постійного перебування людини у спогляданні Божественного світла вона й сама стає світлоносною, відбувається обоження людини [напр., див.: 2, с. 154-157].

Ми не будемо детально зупинятися тут на правилах тлумачення св. Письма, зазначимо тільки, що головною ідеєю сквородинівської екзегези представляється алегорично-символічне прочитання біблійного посилання, яке має доповнювати буквальный – історичний або

моралістичний смисл біблійних текстів [див.: 1, с. 468].

Висновки. Враховуючи все вищесказане, можемо зробити висновки: У центрі символічної теології Г. Сквороди стоїть вчення про символічний світ св. Письма – Біблію, як «вербальну іконографію» Логоса. Св. Письмо написано у символічному стилі з огляду на дві обставини. По-перше, для того, щоб більш адекватно передати людською мовою таємниці небуденного, релігійного досвіду, які не мають аналогів у буденному досвіді. По-друге, для того, щоб глибше впливати на людську свідомість – не тільки на її раціональному, а й на ірраціональному, емоційно-вольовому та чуттєвому рівнях. Розбираючи принципи побудови форми біблійного послання, Г. Скворода говорить, що воно передається на рівні символу (іконічних символів, центральним з яких є образ сонця, як джерела світла) та через наречення імен (вербальні знаки). Другі, на думку українського мислителя, є певною богословською рецепцією й поясненням перших. Метою існування як перших, так і других, на думку Сквороди, є глибоко впливати на свідомість читача, «вражати» його, викликаючи замилювання й зачарування цією Божественною красою, збуджувати любов до Бога, закликаючи людину до повного катарсису й просвітлення енергією нествореного Божественного світла, першою сходинкою до якого, на думку Г. Сквороди, є катарсис естетичний.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковалинський М.І. Жизнь Григорія Сквороди [Текст] / М.І.Ковалинський // Скворода Г.С. Повне зібрання творів у двох томах. Том 2. – К.: Наукова думка, 1973. – С.439-476.
2. Скворода Г.С. Повне зібрання творів у двох томах. Том 1 [Текст] / Г.С.Скворода. – К.: Наукова думка, 1973. – 532 с.
3. Скворода Г.С. Повне зібрання творів у двох томах. Том 2 [Текст] / Г.С.Скворода. – К.: Наукова думка, 1973. – 574 с.
4. Чижевський Д.І. Філософія Г.С.Сквороди [Текст] / Д.І.Чижевський // Чижевський Д.І. Філософські твори у 4-х тт. [під заг. ред. В.Лісового]. – Т.1. – К.: Смолоскип, 2005. – С.165-388.
5. Шинкарук В.І. Проблеми філософії культури у творчості Г.С.Сквороди [Текст] / В.І.Шинкарук // Скворода Григорій: образ мислителя. – К., 1997. – С.6-11.
6. Эрн В.Ф. Г.Скворода. Жизнь и учение [Текст] / В.Ф.Эрн // Эрн В.Ф. Борьба за Логос. Г.Скворода. Жизнь и учение. – Минск: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 592 с.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2013